

В.М. Мойсієнко

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЧЛЕНСТВА У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВАХ В УКРАЇНІ

Інститут членства у сільськогосподарських кооперативах до прийняття Закону СРСР “Про кооперацію в СРСР” вивчався переважно як інститут членства у колгоспах [1]. З ним правомірно пов'язувався правовий статус членів колгоспів [2]. Закон “Про кооперацію в СРСР”, по суті, вперше законодавчо закріпив положення про те, що у сільській місцевості можуть створюватися й інші (поза колгоспами) види кооперативів; дав їх досить розгорнутий перелік (ст. 33, п. 5). Це стало офіційною підставою для широкого аналізу інституту кооперативного членства. Саме в цей період з'являються наукові розробки питань кооперативної та індивідуальної трудової діяльності (А.І. Римарук), реалізації громадянами права на об'єднання в сільськогосподарській кооперативі (Н.І. Титова, В.І. Федорович [3]) тощо.

Інститут членства у колгоспах поступово трансформується в інститут членства в кооперативах, передусім у сільськогосподарських кооперативах різних типів і видів. Проте лише в умовах переходу до ринкової економіки кооперативу і членство в них набули широкого та багатогранного характеру.

Сільськогосподарський кооператив є організацією осіб, які добровільно об'єдналися на умовах членства для спільного ведення господарства. Членські відносини в кооперативі є одними з провідних і базових, “вони є першоосновою, навколо якої потенційно складаються і групуються усі інші відносини” [4, 53].

Правові засади членства у сільськогосподарських кооперативах встановлені Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” [5].

Вперше в Україні на законодавчому рівні дається визначення поняття “член сільськогосподарського кооперативу”, в якому можна виділити такі його ознаки – членом сільськогосподарського кооперативу може бути фізична або юридична особа, яка: 1) зробила вступний і пайовий внески у розмірах, визначених статутом кооперативу; 2) визнає принципи і цілі кооперативу; 3) дотримується вимог статуту кооперативу; 4) користується правом ухвального голосу в кооперативі.

Новелою кооперативного законодавства стало запровадження інституту асоційованого членства у сільськогосподарському кооперативі.

У Законі України “Про сільськогосподарську кооперацію”, крім визначення понять “член кооперативу” та “асоційований член кооперативу”, визначався порядок вступу до кооперативу та припинення членства в ньому, права й обов'язки членів кооперативу. Вступ у члени кооперативу ґрунтувався на принципі добровільності, що юридично закріплено у п. 1 ст. 9 шойно згаданого закону України. Принцип добровільності означає відсутність “всякого примусу при вступі в члени кооперативу: членом кооперативу може стати тільки той, хто заявить про це своє бажання” [6, 140].

Законом встановлено вимоги, яким повинні відповідати особи, що бажають організувати або стати членами вже діючого кооперативу. Ці умови можна поділити на об'єктивні (досягнення встановленого законом віку (для фізичних осіб), необхідного для вступу у члени кооперативу; здатність брати участь у здійсненні цілей і завдань кооперативу) та суб'єктивні (бажання брати участь у діяльності кооперативу, користування послугами, формування фондів кооперативу).

Чинне законодавство України чітко не встановило відмінності між членством фізичних та юридичних осіб у сільськогосподарських кооперативах. Проте

необхідно обов'язково враховувати, що однією з основних ознак виробничого сільськогосподарського кооперативу є обов'язкова трудова участь членів у його діяльності, тобто їхні трудові відносини з кооперативом, а обслуговуючого – обов'язкова участь членів у господарській діяльності кооперативу. Тому у Законі “Про сільськогосподарську кооперацію” треба вказати, що членами виробничого сільськогосподарського кооперативу можуть бути фізичні особи (тільки громадяни України, оскільки саме вони можуть бути суб'єктами права приватної власності на землю), а обслуговуючого кооперативу – фізичні особи та юридичні особи – сільськогосподарські товаровиробники, які беруть участь у його господарській діяльності. Обслуговуючий кооператив є оптимальною формою кооперування селянських (фермерських) господарств, які є юридичними особами.

Волевиявлення громадянина оформляється письмово (шляхом подачі заяви про вступ до кооперативу) і особистою присутністю на загальних зборах членів кооперативу, які вирішують питання про його прийняття у члени кооперативу. З другого боку, має місце волевиявлення кооперативу – в особі загальних зборів приймається письмове рішення про прийняття громадянина у члени кооперативу. Таким чином, членство у кооперативі виникає як результат волевиявлення двох сторін – кооперативу та громадянина. Причому прийняття громадянина у члени кооперативу як юридичний факт має для кооперативу не менше значення, ніж для самого громадянина, адже таким шляхом формується склад кооперативу.

Закон “Про сільськогосподарську кооперацію”, встановлюючи основні вимоги до фізичних осіб-членів сільськогосподарського кооперативу (досягнення 16-річного віку, бажання брати участь у діяльності кооперативу), не встановлює жодних обмежень на вступ до сільськогосподарського кооперативу. Проте видається доцільним встановлення певних обмежень на вступ до конкретного сільськогосподарського кооперативу у Статуті самого кооперативу, тим більше, що законом не заборонено це робити. Такими додатковими умовами для вступу до сільськогосподарського кооперативу можуть бути: 1) рівень кваліфікації; 2) особисті якості громадян, яких приймаються в члени кооперативу; 3) обов'язкове користування послугами кооперативу; 4) віддаленість господарства особи, яка приймається в члени кооперативу тощо. Адже, наприклад, в деяких випадках цілком доцільно вводити обмеження певним районом діяльності кооперативу (село, місто, район), тобто приймати до кооперативу осіб, які проживають у певній місцевості. Доцільність такого обмеження полягає в тому, що навряд чи особа, яка проживає далеко від району його діяльності, зможе ефективно брати участь у діяльності кооперативу. Причому район діяльності сільськогосподарського кооперативу обов'язково повинен бути визначений у статуті. Особливо це доцільно робити у виробничих сільськогосподарських кооперативах.

Можуть вноситися до статутів сільськогосподарських кооперативів обмеження на вступ до кооперативу осіб лише певної професії. Якщо кооператив є спеціалізованим (наприклад, з агролімічного чи зооветеринарного обслуговування фермерських господарств), то цілком логічно, що до нього можуть прийматися тільки певні фахівці (агрономи чи ветеринари). Звичайно, членами фахових кооперативів можуть бути представники й інших професій, наприклад, бухгалтери, проте їх кількість повинна бути доцільно обмежена.

У статутах виробничих кооперативів повинна передбачуватися можливість припинення на деякий час прийняття нових членів до кооперативу. Це було пов'язано, скажімо, з можливістю розширити виробництво. Адже, якщо обсяг виробництва не

зростає, недоцільно збільшувати кількість членів кооперативу.

Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” вказує, що фізичні або юридичні особи можуть бути членами кількох кооперативів, різних за напрямками діяльності. Жодного обмеження на членство у кількох кооперативах водночас законодавством не встановлено. Оскільки різні кооперативи, крім виробничих, обслуговують різні потреби товаровиробників, доцільно брати участь одночасно у господарській діяльності кількох з них.

Особливого значення набувають так звані фермерські кооперативи, членами яких є фермерські господарства. Багато функцій по обслуговуванню основного сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах можуть бути передані кооперативам – закупка насіння, постачання матеріально-технічних засобів, агрохімічне, зооветеринарне обслуговування, збут готової сільськогосподарської продукції і т.п. Це підтверджується досвідом організації сільського господарства у економічно розвинутих країнах, де фермер, як правило, перебуває водночас у кількох кооперативах.

Так, у США послугами кооперативів користується більшість (56 %) фермерів, причому, як дрібних, так і крупних. Багато фермерів перебувають у двох чи більше сільськогосподарських кооперативах. Кооперативи займаються збутом фермерської продукції, постачанням матеріально-технічних та фінансових ресурсів, надають фермерам багато послуг, здійснюють електрифікацію і телефонізацію у сільській місцевості, медичне й страхове обслуговування. На кооперативи припадає близько 28 % збуту продукції сільського господарства. Кооперативи забезпечують 26 % всіх надходжень ресурсів на ферми [7, 73].

У Швеції система сільськогосподарської кооперації охоплює практично все фермерство. Кожен сільський господар є водночас членом чотирьох – п'яти, а то й більше кооперативів. Звичайно, це збутові, переробні, постачальні й обслуговуючі кооперативи. За останні роки кількість фермерських господарств у Швеції скоротилась майже у 2 рази (із 190 до 99 тис). Загальна ж кількість членів у кооперативах не тільки не знизилася, а навпаки, збільшилася на 5,3 % [8, 91].

Членами кооперативу є його засновники, які стають членами кооперативу з моменту його державної реєстрації, а також особи, які вступають до вже діючого кооперативу. За чинним законодавством правом прийому до кооперативу наділені загальні збори його членів як вищий орган управління кооперативу, які, відповідно до ст. 14 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, затверджують рішення правління про прийняття нових членів.

Фізична чи юридична особа (в особі представника) для вступу в кооператив повинна подати заяву (клопотання) до правління кооперативу. Рішення правління підлягає затвердженню загальними зборами. І лише з часу позитивного вирішення цього питання загальними зборами кандидат в члени кооперативу вважається прийнятим.

Обов'язковою умовою членства у виробничому сільськогосподарському кооперативі є участь у його діяльності особистою працею, оскільки кооператив є передусім об'єднанням осіб, а не капіталів. Тому членство у кооперативі не переходить до спадкоємців. Щоб стати членами кооперативу, особи повинні у встановленому порядку бути прийнятими у його члени.

Членство у сільськогосподарському кооперативі є підставою для набуття статутних прав та обов'язків. Слушною є думка В.Г.Чубукова про те, що правове становище членства не породжує автоматично всього обсягу статутних прав і обов'язків. Воно лише декларує, що на громадян, які є членами кооперативу, поширене кооперативне законодавство, а за настання певних юридичних фактів між даними громадянами

й кооперативом будуть складатися відносини, які відповідають цим фактам і приписам кооперативного права. Ці правові відносини прийнято називати внутрішнькооперативними з відповідним їх поділом на види (трудова, майнова, управлінська) залежно від об'єкта, з приводу якого вони складаються у кооперативі [9, 51].

Інститут членства визначає правовий статус членів сільськогосподарських кооперативів, комплекс їхніх прав та обов'язків.

Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” порівняно з колгоспним законодавством значно розширив обсяг прав членів кооперативів. Закон надає членам кооперативів додаткові права і покладає на них певні обов'язки, які витікають із специфіки кооперативної організації праці. Через те обсяг прав та обов'язків членів кооперативу значно ширший за змістом, ніж у інших громадян України. Крім того, члени сільськогосподарських виробничих кооперативів наділені додатковими правами та обов'язками, пов'язаними із специфікою сільськогосподарського виробництва (право на земельну частку в разі виходу із сільськогосподарського кооперативу для ведення селянського (фермерського) господарства, обов'язок ефективно використовувати та охороняти землю і т.п.).

Усі права та обов'язки членів сільськогосподарських кооперативів можна поділити на три групи: 1) конституційні права та обов'язки, які поширюються на всіх громадян України; 2) права та обов'язки, зумовлені специфікою кооперативної організації праці; 3) права та обов'язки, зумовлені специфікою сільськогосподарського виробництва (в основному – використанням земель сільськогосподарського призначення).

Статутні права та обов'язки членів кооперативу можна також класифікувати за об'єкту: членські, трудові, майнові, управлінські, земельні, їх також можна поділити на особисті та майнові права й обов'язки. Особистими є ті, які невіддільні від конкретного члена кооперативу, їх реалізація не може бути передана іншій особі. Особисті права і обов'язки випливають із самої природи кооперативу. До них належать право брати участь у діяльності кооперативу й управлінні його справами, обирати і бути обраним до органів управління кооперативу, ревізійної комісії, вносити пропозиції про поліпшення діяльності кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів та службових осіб.

До майнових прав належать: право одержувати частку доходу на пай (додатковий пай); одержувати кооперативні виплати; користуватися майном кооперативу, пільгами і перевагами, передбаченими для його членів; право на одержання пайового внеску у випадках і порядку, передбаченими законодавством та статутом кооперативу і т.д.

Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” встановив поділ прав та обов'язків членів кооперативу на основні та додаткові. Основними є ті права та обов'язки членів кооперативу, які встановлені в Законі. До основних прав членів кооперативу Закон зараховує ті права, які випливають з основних принципів діяльності кооперативу, із самої кооперативної природи – право на участь у управлінні справами кооперативу; право голосу на загальних зборах кооперативу; право обирати й бути обраним в органи управління кооперативом; право користуватися послугами кооперативу; право на одержання кооперативних виплат; на одержання частки доходу на пай (додатковий пай); на одержання паю в разі виходу з кооперативу в порядку і термін, визначені статутом кооперативу. Основними обов'язками членів кооперативу є дотримання статуту та виконання рішень загальних зборів і правління кооперативу.

Додаткові права та обов'язки можуть бути передбачені статутом кооперативу. До них можна зарахувати в основному права та обов'язки, пов'язані із трудовою діяльністю у кооперативі.

Всі члени кооперативу – фізичні і юридичні особи – мають рівні права, незважаючи на кількість внесених паїв та величину майнового внеску. Принцип рівноправності членів проявляється також у тому, що всі члени кооперативу мають один голос на загальних зборах кооперативу.

Базове значення у сільськогосподарському кооперативі мають земельні права його членів, які за законодавством України значно розширені. В основному це пов'язано із паюванням земель. Право на земельний пай, на одержання земельної ділянки в натурі при виході з кооперативу, на вільне розпорядження одержаною земельною ділянкою раніше не були у законодавстві. Вказані та інші земельні права громадян, які є членами сільськогосподарського кооперативу, значно розширили їх правоздатність по створенню селянських (фермерських) господарств, кооперативів та інших форм господарювання на землі.

Рівність прав передбачає за собою і рівність обов'язків членів кооперативу. Як і права, обов'язки є особисті і майнові. До особистих належить обов'язок брати участь в управлінні справами кооперативу, додержувати статуту кооперативу і виконувати рішення загальних зборів та виборних органів управління й контролю кооперативу. Особисті обов'язки, як і особисті права, впливають із принципу самоуправління кооперативу і однакові для членів усіх сільськогосподарських кооперативів.

Рівними є і майнові обов'язки членів кооперативу. Насамперед член виробничого кооперативу зобов'язаний особистою працею брати участь у його діяльності, а члени обслуговуючих кооперативів зобов'язані виконувати зобов'язання, пов'язані з участю в операціях кооперативу. Цим кооператив відрізняється від господарських товариств, наприклад, від акціонерного товариства, члени якого можуть одержувати дивіденди на вкладені капітали, не беручи особистої участі у діяльності товариства. Член кооперативу нікому не вправі передоручати особисту участь у діяльності кооперативу.

До майнових обов'язків належать також обов'язок виконувати свої зобов'язання перед кооперативом, пов'язані з трудовою і майновою участю у його діяльності, бергетти і зміцнювати кооперативну власність, відповідати за зобов'язаннями кооперативу в межах пайового і майнового внеску.

Важливою новиною Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” є допущення у кооперативах усіх видів асоційованого членства. Відповідно до п. 1 ст. 12 цього Закону, асоційованими членами можуть бути фізичні та юридичні особи, які визнають його статут та зробили пайовий внесок у створення й розвиток кооперативу. Асоційовані члени кооперативу мають право дорадчого голосу, а також отримувати частку доходу на свій пай.

Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію”, вказуючи на можливість переоформлення членства у кооперативі на асоційоване членство, у порядку, визначеному статутом кооперативу, на відміну від аналогічного Закону Російської Федерації [10] від 8 грудня 1995 р., не уточнює, в яких випадках можливе таке переоформлення членства. Це може бути, звичайно, при виході члена кооперативу на пенсію, переході на виборну посаду поза кооперативом, у разі проходження строкової військової служби та в інших випадках, визначених статутом кооперативу.

Розміри пайових внесків асоційованих членів визначаються статутом кооперативу і можуть відрізнятися від розмірів пайових внесків членів кооперативу.

Важливою гарантією для асоційованих членів кооперативу є встановлення п. 5 ст. 12 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” становища, згідно з яким у разі ліквідації кооперативу його асоційовані члени мають першочергове право на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу й повернення їм земельних ділянок в натурі (на місцевості).

Таким чином, асоційоване членство у кооперативі є взаємовигідним: кооператив, не збільшуючи кількості членів, має змогу залучати додаткові кошти; асоційовані члени отримують можливість користуватися послугами кооперативу за невисокими цінами, не будучи навіть членами кооперативу.

Припинення членства у сільськогосподарському кооперативі може бути в результаті добровільного виходу з кооперативу або виключення з його членів. І у першому, і у другому випадках припиняються членські відносини особи з кооперативом. Крім того, членські відносини у кооперативах припиняються при припиненні існування суб'єкта членських відносин. Це може бути смерть громадянина або ліквідація юридичної особи, яка була членом кооперативу, або ліквідація самого кооперативу.

Своє волевиявлення про вихід з членів кооперативу член кооперативу повинен засвідчити подачею заяви до правління кооперативу (або його голови). Якщо заяви немає, а має місце фактичне припинення членських відносин, наприклад, переїзд в іншу місцевість без подачі заяви про вихід із членів кооперативу, то у статуті також необхідно встановити строк, коли членські відносини з таким членом кооперативу, що фактично вибув, припиняються.

Членські відносини можуть бути припинені також шляхом виключення із членів кооперативу. Виключення повинно допускатися лише як крайній захід відповідно до умов, визначених статутом кооперативу. Прийняття рішення про виключення з членів кооперативу є виключно компетенцією загальних зборів (хоч, звичайно, що готується воно правлінням, і загальні збори по суті лише його затверджують чи ні). Закон “Про сільськогосподарську кооперацію” та інше сучасне законодавство України не визнають підстав, за яких члена кооперативу може бути виключено з нього. Такі підстави повинні бути передбачені у статуті кожного конкретного кооперативу. Доцільно було б також підстави для виключення із членів кооперативу передбачити у примірних статутах різних видів сільськогосподарських кооперативів.

Виключення з членів кооперативу може бути оскаржене до суду. Очевидно, до суду можна оскаржувати також і відмову у добровільному виході із членів кооперативу і непроведення у встановлені строки розрахунків.

1. Середя І.Е. Теоретические проблемы субъективных прав и обязанностей членов колхозов: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Харьков, 1974; Вовк Ю.А. Колхозное трудовое правоотношение. – М., 1972.
2. Харатишвили Г.Г. Уставные права и обязанности членов колхозов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Л., 1970; Никитин Е.Н. Права и обязанности членов колхоза. – М., 1975; Панкратов И.Ф. Права и обязанности колхозника. – М., 1981.
3. Рымарук А. Кооперация и индивидуальная трудовая деятельность. – К., 1990; Титова Н.И., Федорович В.И. Реализация прав граждан на объединение в сельскохозяйственные кооперативы // Развитие национальной государственности союзных республик на современном этапе: Тезисы республиканской науч.-практ. конференции. – К., 1990.
4. Шелестов В. До питання про умови і порядок прийняття громадян в члени колгоспу // Радянське право. – 1973. – № 5.
5. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
6. Мартос Б. Теорія кооперації. – Подєбради, 1924. – Ч. 1.
7. Осокин Н.Н. Зарубежная модель организации сельского хозяйства // Вестник Московского ун-та. – Серия право. – 1992. – № 5.
8. Мартынов В. Кооперативы и рыночная экономика (вариант Швеции) // МЭМО. – 1991. – № 8.
9. Закон колхозной жизни. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974.
10. Собрание Законодательства Российской Федерации. – 1995. – № 50. – Ст. 4870.